

ETNIKAI VÁLTOZÁSOK A LÉVAI JÁRÁSBAN (1880–2001)

Farkas György

Bevezetéképpen illik jeleznem, hogy – a dolgozat címével némi ellentmondásban – a következőkben nem annyira a délnyugat-szlovákiai Lévai járásbeli etnikai változások *aprólékos* bemutatására törekszem majd, hanem inkább a téma elméleti háttérének elmélyültebb boncolgatására összpontosítok. Azért ezeket a szálatokat végeztem, a kutatás során alkalmazott két elemzési módszer eredményeinek a részletesebb bemutatásával, amennyire lehet, igyekszem majd összeszőni, kellően egybehangolni.

NÉHÁNY BEVEZETŐ GONDOLAT

Az etnikai földrajzi vizsgálatok – mint minden geográfiai kutakodás – különféle térségi szintekre vonatkozhatnak. Az etnikumok, egyes közösségek, társadalmi csoportok mélyfúrásszerű, részletes és lehetőleg teljes körű vizsgálatának és elemzésének azonban általában csak nagyon szűkkörűen felfogott földrajzi vetülete lehet. Az ilyen „mikrotársadalmi” szinten működő emberi közösségekkel kapcsolatos jelenségek térszerkezetének feltárása a leggyakrabban a szimbolikus, virtuális térre vonatkozó ismeretek rendszerezését jelenti – nem pedig a valós, koordináták meghatározta, térképezhető földrajzi térnek a megismerését.

Az persze nyilvánvaló, hogy az egyes helyi közösségek nem légtüres terekben léteznek, hiszen az őket „környező” valós földrajzi tér adottságai többé-kevésbé bár, de szükségszerűen meghatározzák, illetve befolyásolják alapvonásaikat és mindennapjaikat. Ezért célszerű a mikroszintű vizsgálatok megalapozásakor is figyelemmel lenni a kiszemelt csoportok tágabb környezetben elfoglalt helyzetének a feltárására.

A Lévai járásbeli etnikai változások vizsgálatakor az egyes községek népességének a népszámlálások nemzetiségi kategóriái szerinti megoszlását kísérem figyelemmel. A cél a nemzetiségek szerinti megoszlás térszerkezetének a feltárása, illetve az egyes népszámlálások közti időszakban lezajló, a térszerkezetre is kiható átrendeződéseknek, folyamatoknak a megragadása volt. Ehhez a járás egyes községeit egy földrajzi térben kiterjedt rendszer, hálózat alapelemeiként kell felfognunk. Népeességük nemzetiségi kategóriák szerinti megoszlása a népszámlálási adatokban „külső” – helyi és országos szintű –, *politikai* és „belső”, népesedési, *demográfiai* folyamatok kölcsönhatásának az

eredménye, számos egyéb, a népességben elkülönülő vagy elkülöníthető egyes szűkebb közösségek nyelvi-kulturális-társadalmi önazonosságát meghatározó jegyek „erejének” függvényében.

Tudom, hogy ezek a meghatározásaim pontatlanok. A vizsgálataim során szerzett tapasztalataimon alapulnak, anélkül, hogy a nyilvánvalóan „kompetensebb” kulturális antropológia vonatkozó szakirodalmában kellően elmélyedtem volna. Mentségemre szolgál talán a tény, hogy amit ez a kutatás célul kitűzött, az lecsupaszítható néhány – a geográfia, szűkebb értelemben a *társadalomföldrajz*, egyéb vizsgálati területein már kipróbált és a földrajzi térben térképezhető jelenségek térszerkezetének feltárására már alkalmasnak bizonyult – kutatási módszer, eljárás új, még kipróbálatlan területen való alkalmazására.

Egyik tételesen ki nem mondott előfeltétele kutatásomnak az volt, hogy a nemzetiségeket vagy az etnikumokat a földrajzi térben felrajzolható jelenségeknek feltételeztem. (Sőt, ma is annak tartom...) Ha nem így volna, természetesen semmi értelme nem volna velük kapcsolatosan etnikai földrajzi vizsgálatokkal bajlódni. Az azonban korántsem magától értetődő, hogy ezekhez a társadalmi élet sajátos vetületéhez köthető fogalmakhoz olyan jelenségek kapcsolódniának, amelyek minden további nélkül a mi valós, háromdimenziós – a koordináta-rendszerek láthatatlan, ámde kellően egzakt hálózata révén elvont ábrákba leképezhető – *földrajzi* terünkben is minden kétséget kizáróan érzékelhetők és a jelzett absztrakt kétdimenziós rendszereinkben egyértelműen bizonyos pontokhoz, helyekhez kötve megjeleníthetők volnának.

A gondok forrása az, hogy nem határozható meg minden esetben teljesen egyértelműen, hogy az adott, etnikai földrajzi jellegűnek tartott tematikus térkép pontosan mit is jelenít meg, ír le, ábrázol a maga sajátos eszközeivel. E jogos kételyek elsősorban azoknak a közismert visszaéléseknek „köszönhető”, amelyekre különösen a múlt század két nagy „békeműve” kapcsán hírhedtté vált kartográfiai remeklések vetemedtek. Mára kiviláglott, hogy a kis léptékű, tehát nagy területeket ábrázoló, a nemzetiségek, etnikumok felületkartogramokon való megjelenítésén alapuló, különféle trükkös színezéseket alkalmazó térképek „finomítási”, árnyaltabbá alakítási lehetőségei a Teleki Pál nevéhez fűződő, legendássá vált *Carte rouge* által elért szintnél tovább aligha terjednek. Hogy a szimbolikus térfoglalás rendkívül hatásos eszközöként felismert tematikus etnikai, nemzetiségi térképek gátlástalan használata napi gyakorlattá válhatott, az persze nem a geográfia bűne, ám tagadhatatlan az egyes geográfusoknak a dolgok idáig silányításában játszott dicstelen szerepe. A földrajzi szakirodalomból a tárgyra, vagyis a nemzetiségi kérdésre, etnikai megoszlásra vonatkozóan bőven csemegézhető, végig nem gondolt gondolatok azért még reményeim szerint nem teszik végképp hiteltelenné a társadalom-földrajzi kutatók újabb erőfeszítéseit a probléma valós földrajzi vonatkozásainak tisztázására.

Már csak azért sem, mert vannak újabb, némi szakmai büszkeségre okot adó eredmények. A tematikus kartográfia szemiotikai-jelhasználati eszközrendszerének segítségével ma már különösebb probléma nélkül készíthető

egy-egy adott térségben élő népességről olyan térkép, amely az ott honosokról nemzetiségek, etnikumok szerinti megoszlásukat illetően a valós helyzethez nagyon közeli képet tár elénk. A kérdés most már valóban csak az, hogy a vonatkozó népszámlálási vagy egyéb lekérdezési, adatfelvételi eljárások kategóriái mennyiben illeszthetők azokhoz a valós, közösség- és személyiségformáló erőként is hatni tudó társadalmi jelenségekhez, amelyeket az etnikum vagy nemzetiség fogalmához vélünk tartozónak.¹

Rövidre zárható a probléma avval, hogy ezekre a kérdésekre már valóban nem a földrajztudomány hivatott megfelelő válaszokat találni. A geográfus mindössze azokat az eszközöket „szállítja” és fejleszti, tartja karban, amellyel a problémakör minden térbeli – elsősorban földrajzi térbeli – vonatkozása megnyugtató módon tisztázható.

E térbeli összefüggések közül különösen ki kell emelni egyet, az adott jelenség *térszerkezetét*, pontosabban a vizsgált jelenség adott földrajzi térbeli elterjedésének térszerkezetét. A térszerkezet feltárása és elemzése ugyanis – „geográfusi” véleményünk szerint legalábbis kétségbevonhatatlanul – a regionális tudomány keretei közt kínált elemzési lehetőségek révén a tágabb értelemben vett földrajztudomány illetékességi körébe kellene tartozzék.

A társadalmi folyamatok megértéséhez elkerülhetetlen, hogy a folyamatok alakulásában lényeges szerepet betöltőként felismert vagy feltételezett jelenségek földrajzi térbeli elterjedésének térszerkezetét is feltárjuk és megismerjük.

A jelenségek térbeli elterjedésének térszerkezete leírható a maga feltárt pillanatnyi állapotában, illetve közvetve feltárható az elterjedésben szerepet játszóknak felismert tényezők lokális jelenlétének és hatásának vizsgálata révén. Az elterjedés, az adott földrajzi tér helyi sajátosságainak megfelelően, maga is egy időben zajló folyamat.

A közvetlen pillanatfelvételek a térbeli szerkezetet elsősorban mélységében, míg az elterjedésre összpontosító eljárások a szélesebb térbeli kapcsolati hálóra tekintettel tárják fel.

A LÉVAI JÁRÁS ÉS A KUTATÁS RÖVID BEMUTATÁSA

A kutatás választott terepe a Dél-Szlovákia nyugati szegletében fekvő Lévai járás² volt. A Lévai járást mai formájában az 1960-as csehszlovákiai közigazgatási reform során hozták létre. A legutóbbi szlovákiai közigazgatási reform a járást csak annyiban érintette, hogy míg eredetileg a pozsonyi szék helyű Nyugat-Szlovákiai kerület része volt, 1997-től a Nyitrai kerülethez tartozik. 89 község, köztük három városi jogállású település alkotta 2001-ben ezt a közigazgatási egységet. A járás, földrajzi helyzetéből és népessége demográfiai jellemzőiből adódóan, kiváló terepnek tűnik az etnikai földrajz módszereinek próbájára.

¹ A fentiekhez: Kocsis Károly 1996, 167–180; Kocsis Károly 1998, 277–298.

² A járás területe 1551 km². A járás központja Léva városa (2001: 36 538 lakos / 12,23% [4469 fő] magyar nemzetiségű).

1. ábra
A Lévai járás közigazgatási térképe

Földrajzi helyzetének elemzéséből kitűnik, hogy egy *periferikus és átmeneti* jellegű tájegységről van szó. Ez a térség a kisebb dél-szlovákiai régiók államhatár mentén húzódó sávjában mintegy kapcsot képez az országot kettészelő „nagy törésvonal”³ két oldalán fekvő, szinte minden tekintetben leszakadófélben levő keleti és a dinamikusabb, az országhatáron belül eső legközelebbi fejlődési pólushoz, Pozsonyhoz felzárkózni képes nyugati régiók között. Népeségének nemzetiségi összetétele kapcsán megállapítható, hogy a járás – a határain belül élő magyar nemzetiségű népesség mintegy 30%-nyi arányával – szintén átmeneti helyet foglal el az egyértelműen magyar többségű, valamint a már csak szórványhelyzetben élő magyar nemzetiségűek lakta dél-szlovákiai térségek között. Közelebről tekintve kiviláglik, hogy ebben a járásban mind a nemzetiségileg viszonylag egységes, mind a vegyesen lakott térségekre találunk példákat.

³ Krivý 1995, 257–273.

A Lévai járásbeli népesség anyanyelv, illetve nemzetiségek szerinti megoszlásának alakulását a vizsgálatba vont 1880–2001 közötti időszak feldolgozott népszámlálási adatainak alapján az 1. táblázat mutatja be.

1. táblázat

A Lévai járás népességének anyanyelv/nemzetiség szerinti megoszlása a vizsgált népszámlálások adatai alapján, 1880–1991

Év	Össznépesség	Magyar	Szlovák	Egyéb	%		
		anyanyelvű/nemzetiségű népesség száma			M	SZ	E
1880	84 713	57 371	25 369	1973	67,72	29,95	2,33
1890	90 227	63 050	26 000	1468	69,88	28,82	1,63
1900	96 784	69 206	26 444	1134	71,51	27,32	1,17
1910	99 868	73 665	24 976	1218	73,76	25,01	1,22
1970	119 753	42 648	76 054	1051	35,61	63,51	0,88
1980	122 240	38 541	77 671	6028	31,53	63,54	4,93
1991	120 701	38 169	80 335	2197	31,62	66,56	1,82
2001	120 021	33 524	82 993	3504	27,93	69,15	2,92

Ahogy a bevezetőben arról már szó esett, a kutatási terepként választott régióban élő népesség nemzetiségek szerinti megoszlásának térszerkezete – a 2001-es népszámlálás idején érvényes közigazgatási beosztásra alapozva – 89 község térbeli rendszerének, gyakorlatilag egy 89 csomóponttal rendelkező *hálózat* állapotának a függvényeként is felfogható.

A járásbeli népesség nemzetiségek szerinti megoszlásának térszerkezetéről, illetve a térszerkezetbeli átalakulások irányáról és mértékéről a 2. és 3. táblázat számsorai nyújtanak némi tájékoztatást. Az 1970–2001 közötti időszak részletesebb elemzése feltárja a térszerkezet változásainak jó néhány jelentős fordulót. Különösen az 1991–2001 közötti átrendeződés minősíthető a magyar közösségek szempontjából rendkívül drámainak, ugyanis a korábbi évtized biztató irányba forduló folyamatai nemcsak megtorpantak, hanem éppen ellentétükbe is átsaptak. A járásbeli magyar népesség több mint fele az asszimilációs folyamatok hatásaitól kevésbé védett vegyes lakosságú településeken él, az egyértelműen magyar többségű települések lakosai a teljes járásbeli népességnek immár csupán egytizedét teszik ki.

2. táblázat

A Lévai járás népességének megoszlása a települések kategóriákba osztályozása alapján (1970–2001)

Településkategória-csoportok	A településkategória-csoportokba sorolt települések teljes népessége %			
	1970	1980	1991	2001
S: szlovák többségű	49,87	53,40	58,65	61,67
V: vegyes lakosságú	31,05	31,80	20,49	27,77
M: magyar többségű	19,09	14,80	20,85	10,56

Forrás: saját szerkesztés

3. táblázat

A két nemzetiség megoszlásának alakulása a településkategória-csoportok között a Lévai járásban (1970–2001)

Településkategória-csoport	1970		1980		1991		2001	
	M	SZ	M	SZ	M	SZ	M	SZ
S: szlovák többségű	11,24	71,45	14,02	73,50	18,22	77,76	29,16	78,88
V: vegyes lakosságú	45,68	22,32	49,25	22,49	32,35	14,74	51,28	17,95
M: magyar többségű	43,08	5,69	36,73	4,01	49,43	7,40	19,57	3,17

Forrás: saját szerkesztés

M, SZ: a magyar, illetve a szlovák népesség megoszlása a három településkategória-csoportban (%)

A vizsgálat fókuszában a két legnagyobb nemzetiségi csoport, az országos és regionális szinten is többséginek minősülő szlovák és a jelzett szinteken kisebbségi helyzetű magyar nemzetiségű népesség állt. Mivel a nemzetiségi megoszlás járásbeli arányait tekintve a népesség több mint 90%-át lefedő két csoportról van szó, ezek a legtöbb község esetében a helyi megoszlási arányokat tekintve egymást kiegészítik. Ezért a nemzetiségi megoszlás térszerkezetének vizsgálata az alábbiakban ismertetendő módszerek esetében ennek a két kategóriának az összevetésén alapult. Ez természetesen jelentős mértékben leegyszerűsítette a nemzetiségi megoszlás térszerkezetének a feltárását. Három vagy több, nagy lélekszámú csoport esetén a kipróbált elemzési módszerek némelyike csak lényeges átalakítások révén volna alkalmazhatóvá.

A SÚLYPONTELEMZÉS

A *súlypontszámítás* egy fizikai analógián alapuló elemzési módszer.⁴ A vizsgált terület *valamennyi* mért pontját figyelembe véve „súlyozza” ki az vizsgált jelenséget. A *súlyok* az egyes települések nemzetiségi megoszlásának a járási szinthez viszonyított arányszámait, illetve a település népességének arányos

⁴ „Egy n pontból álló síkbeli rendszer súlypontjának koordinátái, ha a pontok helyzete a koordináta-rendszerben adott és minden ponthoz egy-egy »súly« (tömeg) tartozik, a pontok koordinátáinak súlyozott számtani átlagaként számíthatók:

$$\begin{aligned}x &= \frac{\sum_{i=1}^n f_i x_i}{\sum_{i=1}^n f_i} \\y &= \frac{\sum_{i=1}^n f_i y_i}{\sum_{i=1}^n f_i}\end{aligned}$$

ahol x és y a súlypont két koordinátáját; x_i és y_i az egyes pontok koordinátáit; f_i a pontokhoz tartozó súlyokat jelöli” (Nemes Nagy 1984, 65–82). A módszer alkalmazásának kulcskérdése a koordináta-rendszer rögzítése és az alappontok hálózatának kijelölése. Esetünkben kézenfekvő megoldásként kínálkozott, hogy a településeket tekintsük alappontoknak. A településekre alapozott hálózat rögzítésére egy kb. 1:300 000-es léptékű térképet használtam, amely az 1991 előtti közigazgatási állapotokat ábrázolva megjelenítette az egyes települések kataszterét, magukat a településeket pedig hozzávetőlegesen a mértani középpontjuk helyén, pontokkal jelölte. A koordináta-rendszer origóját – hagyományos módon – a választott térkép keretének bal alsó sarkába helyeztem.

részesevé a járás össznépeségének egészéből. A módszer előnye, hogy bármennyi ilyen „súly” megfigyelésére alkalmas, használata ezért például multietnikus térségekben is akadálytalan. Hátránya viszont a „léptéke”; túl kicsi vagy túlságosan nagy kiterjedésű területen nem igazán érdemes alkalmazni, mert információértékéből jelentősen veszíthet.

A kutatás során három súlypontot számoltam ki, nyolc különböző időpontban. Az egyes községek *össznépesége*, valamint a *magyar*, illetve *szlovák* anyanyelvet/nemzetiséget bevallók számát elemeztem. Az eljárás a vizsgált években kiszámított súlypontok *helyzetének* összevetésén alapul.⁵

A SÚLYPONTELEMZÉS EREDMÉNYEINEK ÉRTELMEZÉSE

Az egyes súlypontok vizsgált időpontok közötti helyváltoztatásainak, valamint az egyes évekre kiszámított három súlypont kölcsönös összevetésének az *értelmezését* illetően a következő lehetőségek adódnak.

A súlypont fizikai meghatározásából következik az általánosan érvényesülő szabály, hogy a nagy és növekvő „súlyú” térségek maguk felé húzzák a súlypontot, míg a kicsi és csökkenő súlyúaktól eltávolodik. Mivel ezek a súlyok esetünkben egyrészt a nemzetiségi megoszlások településenkénti arányszámait, ezért a vonatkozó súlypontok mozgása a nemzetiségek számarányában beállt változások következményének tudható be.

Valamiféle szabályként érvényesül, hogy egy időben több, különböző súlypont egymás *felé* való mozgása az adott súlyok esetében értelemszerűen az egyenletes(ebbé váló) térbeli eloszlás kialakulását jelzi.

Ha tehát a két vizsgált nemzetiség két különböző időpontban kiszámított súlypontjai helyzetének összevetéséből az a következtetés adódik, hogy azok egymás irányába, egyúttal pedig a térség összes népességének súlypontja felé mozdulnak, akkor azt az adott korszakra vonatkozóan az elkülönülés feloldásaként, az elkeveredés felé tartó térszerkezeti változások alátámasztásaként, vagyis a „tömbösödés” ellentétéként értelmezhetjük.

Az össznépeség súlypontjához közelebb eső súlypont értelemszerűen az adott nemzetiség fölényét jelzi a nemzetiségi megoszlás térszerkezetében. Ezért az össznépeség súlypontjához közelítő mozgás az adott nemzetiség számaránybeli növekedésének következménye. Az attól távolodó mozgás a nemzetiségi megoszlás térszerkezetének szempontjából úgy értelmezhető, hogy az illető távolabbra kerülő súlypontú nemzetiség helyi *számarányainak* legalább a saját tömb pereméhez tartozó településekben *csökkennie*, a nemzetiség összlétszámához viszonyítva pedig a tömbön kívüli településeken, szórványban élők számarányának feltétlenül *növekednie* kellett.

⁵ „A súlypontok helyzete [...] az adott jelenség területi megoszlásának középértékét mutatja. A súlypontok elmozdulásának üteme és iránya a népesség [...] területi átrendeződésének folyamatáról ad szintetikus információt” (Nemes Nagy 1984, 163).

Az egyes nemzetiségek súlypontjai mozgásának iránya egyúttal megjelöli, hol keressük a vizsgált térségen belül az adott nemzetiség tömbjének magterületét.

A „nemzetiségi” súlypont, attól függően, hogy mekkora részarányt képviselnek az adott nemzetiség szórványai a vizsgált térségben, a tömb magterületének szélén vagy a tömb peremén helyezkedik el. Jelentős részarányú „saját” szórványok híján, erősen tömbjellegű térszerkezetben a súlypont értelemszerűen a tulajdonképpeni magterület(b)en fekszik.

A SÚLYPONTSZÁMÍTÁS EREDMÉNYEINEK ELEMZÉSE

Először a kiszámított koordinátaértékek *valós* térbeli elhelyezése nyomán felvázolható általános képet ismertetem, majd az *elmozdulások* részletesebb elemzése és értelmezése kerül sorra.

4. táblázat

Az egyes kategóriák súlypont-koordinátái a vizsgált időszakban

	Koordináták					
	Összlakosság		Magyarok		Szlovákok	
	X	Y	X	Y	X	Y
1880	8,2	7,9	8,4	6,4	7,7	11,3
1890	8,2	7,9	8,4	6,4	7,7	11,5
1900	8,2	7,9	8,5	6,5	7,5	11,5
1910	8,2	7,9	8,4	6,5	7,6	12,0
1970	8,1	8,1	9,2	5,5	7,5	9,5
1980	8,1	8,2	9,5	5,6	7,4	9,6
1991	8,1	8,4	9,5	5,7	7,4	9,7
2001	7,8	8,6	8,8	6,5	7,4	9,5

Forrás: saját szerkesztés

Az már ebből a táblázatból is könnyen leolvasható, hogy az egyes népszámlálások éveiben számított súlypontok között rendkívül kis mértékűek az elmozdulások. Hosszabb távon azonban nagyon fontos, jól értelmezhető tendenciák rajzolódnak ki. Az 1910. évi és az 1970. évi súlypontok közti számottevő elmozdulásában is tükröződik a nemzetiségi megoszlás térszerkezetének alakulására meghatározó, második világháború utáni gyökeres átrendeződés hatása.⁶

1880-ban az össznépesség súlypontja Lévától dél-délkeletre, Óvár (Tekovský Hrádok) község határába esett, és végig ott is maradt, moccanatlanul az első világháborút megelőző korszak során. A két másik súlypont között feküdt, a magyar súlyponthoz közelebb, attól kb. 4 kilométernyi távolságra *északra*, a szlovák népesség súlypontjától kb. 10-12 km-re *délre*. 1880-ban a szlovák anyanyelvű népesség súlypontja Nagykereskény (Krškany) és Berekal-

⁶ Háborús veszteségek, (cseh)szlovák–magyar lakosságcsere, kitelepítések, reszlovakizáció.

ja (Podlany) községek között, az utóbbi kataszterének délkeleti csücskében, Lévától pár kilométernyi távolságban észak-északkeletre volt. A magyar anyanyelvű népesség súlypontja 1880-ban Sáró (Šarovce) és Fegyvernek (Zbrojnky) községek határára esett.

A szlovák súlypont 1880-ban a szlovák anyanyelvű népesség feltételezett tömbje magterületének délnyugati szélén vagy a tömb peremét képező sáv közepén helyezkedett el. A magyar súlypont ugyanekkor a magyar anyanyelvű népesség tömbjének föltételezett magterületében, illetve annak északi részén feküdhett.

A két népszámlálás közti időszakban beállott fordulat mértékét tükrözi a súlypontok elmozdulása 1910 és 1970 között. 1970-re a szlovák súlypont *dél-délnyugati* irányban kb. 7 km-re tolódva Léva „alá” került. A magyar súlypont pedig korábbi jelentéktelen mozgásának irányától elfordulva – a szlovák népesség súlypontjától valamelyest kisebb mértékben –, *délkeletre* mozdult el. Az össznépesség korábban változatlan helyzetű súlypontja *észak* felé mozdult, kb. 1 km-rel közelebb kerülve Lévához; nagyjából 4 km-nyi közelségbe kerülve a szlovák súlyponthoz, és kb. 9 km-nyi távolságra jutva a magyar súlyponttól.

A szlovák súlypont 1970-től *észak-északnyugati* irányba, a magyar pedig *észak-északkeleti* irányba fordulva mozgott, és került 1991-es helyére, miközben az össznépesség súlypontja lassan *észak* felé vándorolt.

1991–2001 között újabb fordulat rajzolódik ki a nemzetiségi térszerkezet átalakulásának történetében.

2001-ben a szlovák nemzetiségű lakosság súlypontja Léva közigazgatási határain belül, a város központjától 4-5 kilométernyi távolságban dél-délnyugatra feküdt. A magyar nemzetiségű népesség súlypontja ebben az évben Zselíz egyik csatolt községrészében, a várostól keletre, a Garam túlsó (tehát bal-) partján fekvő, korábban önálló település, Tergeny (Sikenica) határának északi részére esett. Az összes népesség súlypontja Óvár határszéléről a szomszédos Vámosladány (Mýtne Ludany) kataszterének nyugati részére tevődött át.

A nemzetiségi megoszlás feltételezett térszerkezetének szempontjából 2001-ben a két súlypont helyzete elsősorban abban különbözik, hogy a szlovák nemzetiségű népesség súlypontja a saját tömb magterületéhez jóval közelebb esik, mint a magyar súlypont. A szórványban élők mindkét részről magas arányszáma azonban azt eredményezi, hogy az 1880-as viszonyokkal szemben mindkét súlypont olyan területre került, ahol a népesség a nemzetiségi megoszlás szempontjából *vegyesnek* minősíthető.

A SÚLYPONTELTOLODÁSOK RÉSZLETESEBB ELEMZÉSE

5. táblázat

A súlypontváltozások adatai⁷

		Koordinátaváltozások és az elmozdulások iránya											
		Ö				M			SZ			Jel	
		X	Y	Irány	Jel	X	Y	Irány	X	Y	Irány	M	SZ
I.	1880–1890	0	0	–		0	0	–	0	+0,2	N		↑
II.	1890–1900	0	0	–		+0,1	+0,1	NE	–0,2	0	W	↗	←
III.	1900–1910	0	0	–		–0,1	0	W	+0,1	+0,5	NNE	←	↗
IV.	1910–1970	–0,1	+0,2	NW	↖	+0,8	–1,0	ESE	–0,1	–2,5	SSW	↘	↙
V.	1970–1980	0	+0,1	N	↑	+0,3	+0,1	ENE	–0,1	+0,1	NW	↗	↖
VI.	1980–1991	0	+0,2	N	↑	0	+0,1	N	0	+0,1	N	↑	↑
VII.	1991–2001	–0,3	+0,2	NW	↖	–0,7	+0,8	NW	0	–0,2	S	↖	↓

Forrás: saját szerkesztés

Ö, M, SZ – az összes népesség, illetve a magyar, szlovák anyanyelvű/nemzetiségű népesség súlypontjának koordinátáira vonatkozó adatok

X, Y – a koordináták értékeinek változása az adott időszakban

Irány – a súlypontok elmozdulásának iránya

Jel – az elmozdulás *irányának* grafikai jelzése; – a változatlan helyzet jele

A súlypontelemzés révén kapott koordinátáknak az egyes időszakokban történt változásai tehát a súlypont *mozgásának* mértékét és irányát tükrözik.

I. (1880–1890): Ebben a tízéves periódusban *csak* a szlovák anyanyelvű népesség súlypontja mozdult el, mégpedig mind az összes népesség, mind a magyar anyanyelvű népesség súlypontjától *távolodva*, észak felé.

II. (1890–1900): A szlovák súlypont *nyugati* irányba helyeződött át. A magyar anyanyelvű népesség súlypontja *északkeleti* irányba mozdult, ám kisebb mértékben, mint a szlovák súlypont. A magyar súlypont mozgása értelmezhető a szlovák tömb peremén és magában a szlovák tömbben feltűnedező, magukat magyar anyanyelvűeknek valló szórványok gyarapodásának, azaz a szlovák tömb fellazulásának jeleként. A szlovák súlypont nyugat felé való áthelyeződése a járás északkeleti csücskének korabeli rossz demográfiai mutatóival, a jelzett terület településeinek „súlyvesztésével” magyarázható. A népesség

⁷ Az elmozdulások értelmezésénél a választott koordináta-rendszer jellegéből kell kiindulni. A hagyományos tájolású választott alaptérkép keretének *bal alsó* sarka lett a rendszer origója. Ebből az alábbiak következnek:

az X értékek minden *növekedése* – *keleti* (E, →);

az X értékek minden *csökkenése* – *nyugati* (W, ←);

az Y értékek minden *növekedése* – *északi* (N, ↑);

az Y értékek minden *csökkenése* – *déli* (S, ↓) irányú elmozdulást jelent.

Az együttes értékváltozások természetesen aszerint módosítják az elmozdulás irányultságát, hogy melyik koordináta (x, y) változása volt nagyobb mértékű.

csökkenése a magterületen belül feltételezhetően elsősorban a fokozódó kivándorlás következménye volt.⁸

III. (1900–1910): Ezúttal a magyar súlypont mintegy követi a szlovák súlypontnak egy periódussal korábbi mozgását, és *nyugat* felé mozdul el, igaz, nagyon csekély mértékben. A magyar tömb tehát ebben a korszakban is inkább megszilárdul, csupán a magterülete helyeződik át némileg a gyarapodó – és „magyarosodó” – Léva felé. A szlovák súlypont mozgása továbbra is távolodik a kiindulóponttól, és ismét észak-északkeleti irányba mozdul el, mégpedig számottevő mértékben, nagyobb távolságra kerülve előző periódusbeli helyzetétől, mint korábban bármikor. E tény mögött továbbra is részben a szlovák tömb bizonyos mértékű fellazulása – magyar szórványok révén –, részben térbeli visszaszorulása állhat. Vélhetően ebben a korban a szlovák tömb pereme a korábbi magterület felé, északkeleti irányban kitolódott.

IV. (1910–1970): Ez a periódus a többitől eltér, hiszen azoknál jóval nagyobb időtávot fog át. Emellett azonban erre a periódusra esik a térszerkezeti gyökeres átrendeződés, a második világháborút követő „lakosságcsere” lebonyolítása is, annak minden következményével együtt. A szlovák súlypont valóban hatalmasat fordult, s mozdult is, egyenesen *dél-délnyugati* irányban. A nyugati irányú kitérés mögött véleményem szerint az a körülmény állhat, hogy a lakosságcsere túlnyomórészt a járás délnyugati és középső részein fekvő településeket érintette. A magyar súlypont nagymértékű kelet-délkeleti irányú elmozdulását elsősorban a magyar lakosság kitelepítése okozhatta. Az a tény azonban, hogy a lezajlott események következményeképp a súlypont nem észak felé – tehát a szlovák súlypont irányába – mozdult, azt is jelezheti, hogy a szétroncsolt korábbi magyar tömb bizonyos részei térszerkezeti helyzetüket, „szerepüket” megőrizték. Ez elsősorban a kitelepítésben kevésbé érintett délkeleti határszél, az Ipoly völgye településeit jellemzi, amelyek így a térszerkezetben átvették a maradék magyar tömb magterületének szerepét.

V. (1970–1980): 1970-től tulajdonképpen új kiindulópontokat kellene rögzíteni, hiszen az 1970. évi állapotok már lényegesen eltérnek az 1880. éviektől. Mindenekelőtt abban különböznek, hogy 1970-ben markánsan fölsejlik már a térszerkezetben egy „új” elem, a nemzetiségi megoszlás szempontjából vegyes lakosságú falvak csoportja; egy feltételezett vegyes tömb. A magyar súlypont ebben a periódusban *kelet-északkeleti* irányban mozgott, a szlovák meg *északnyugat* felé. Ezekben a mozgásokban véleményem szerint mindkét tömb magterületének megerősödése, a térszerkezetben kialakult helyzetének rögzülése is közrejátszott. Az északi irányú szlovák mozgást vélhetően Léva növekvő súlya okozta, amit a nyugalmi helyzetéből kilendülő össznépességi súlypont mozgása is megerősíthet, az ugyanis e tíz év alatt szintén *észak* felé araszolgatott.

⁸ Vö. 1890-es népszámlálás jegyzetei (A Magyar Korona Országainak helységnévtára. Az 1890-iki népszámlálás főbb eredményei vármegyék és községek szerint. Budapest, 1892.); Sěitánie l'udu, domov a bytov 1991 v okrese Levice. Okresné oddelenie SSÚ, Levice, 1992.

VI. (1980–1991): Mindhárom súlypont *észak* felé mozdult, igaz, nagyon kis mértékben. Ebben a tíz évben az össznépeség súlypontja jutott a legmesszebbre. A magyar nemzetiségű népesség súlypontjának elmozdulása egyaránt utalhat a magyar tömb fellazulására és megerősödésére is, hiszen a szlovák tömb mozgása csaknem teljesen ellentétes a feltételezettel. A szlovák és az össznépeségi súlypont együttes mozgásában továbbra is bizonyosan nagy szerepet játszik Léva „súlyosodása”. Az a feltevés látszik a legkézenfekvőbbnek, hogy a délkeleti magterületű magyar tömb egyöntetűségének erősödése egyidejűleg zajlik a járás déli részeinek általános kiürülésével, ami sajnos alátámasztaná a kétségbeejtő előrejelzéseket a magyar többségű települések általános előregedéséről és gyorsuló fogyatkozásáról.

VII. (1991–2001): A teljes vizsgált időszak során a súlypontok elmozdulásaiból főként az 1970–2001 közötti időszakra vonatkozóan rajzolódik ki az az általános tendencia, hogy a járás déli periferiái fokozatosan kiürülnek. Feltűnő, hogy a kiürülő – súlyát vesztő – térséghez tartoznak a „lakosságcsereben” leginkább érintett települések is. Magától értetődő viszont, hogy Léva növekvő súlya magához húzza a városbeli többséget is adó szlovákság súlypontját, valamint az összes népesség súlypontját egyaránt. A szlovák nemzetiségű népesség és az összes népesség súlypontjainak 1991–2001 közötti egymás felé tolódásában nincs is semmi rendkívüli; a szlovák tömb térszerkezetbeli szerepének erősödését, általában a szlovák nemzetiség számaránybeli és abszolút növekedésének mértékét jelzi. A leglátványosabb és „legdrámaibb” változást a magyar nemzetiségű népesség súlypontjának mozgása hozta; több kilométeres északnyugati irányú eltolódással lényegében a kiindulópontnak tekintett, 19. századi helyére került vissza. Ez a változás nagyon érzékletesen tükrözi a járásbeli magyar kisebbség térszerkezetében beállt alapvető változásokat – a tömbszerű elhelyezkedés gyorsuló feloldódását és a szórványhelyzetű közösségek viszonylagos súlyának erőteljes növekedését.

A SZOMSZÉDSÁGELEMZÉS

A szomszédságelemzés a *közvetlen szomszédok hatását* méri *egyenként* az adott térség *valamennyi* pontjára.⁹ Ez az eljárás a nemzetiségi megoszlás térszerkezetét megragadó hipotézisek alátámasztására alkalmas inkább, mintsem cáfolatukra, hiszen bizonyos térszerkezeti modell kialakításában csúcsosodik ki; olyan modellben, amely már elégséges a nemzetiségi megoszlás térbeli rajzolatának tisztázására.

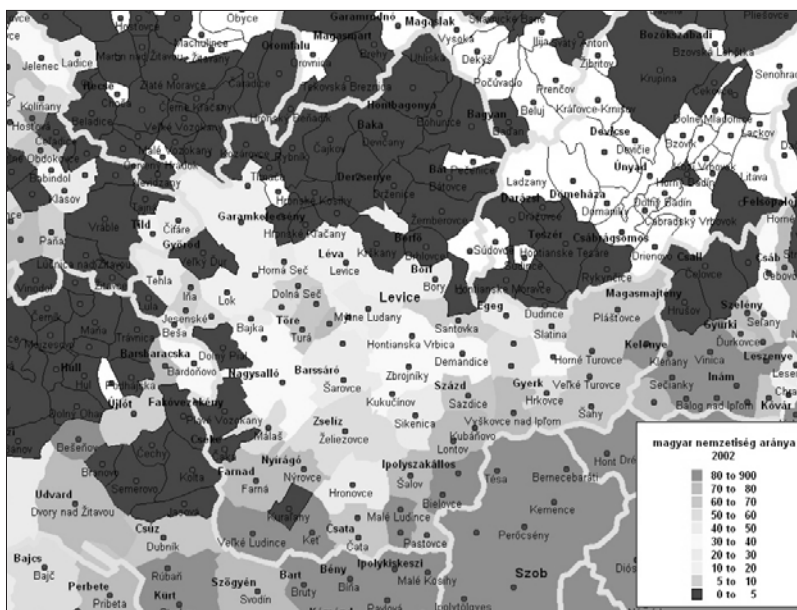
⁹ A módszer részletes leírását lásd Nemes Nagy 1998, 167, illetve Sikos T. 1984.

„GYŰRŰS-ÖVES” TÉRSZERKEZET, VEGYES TÖMB, KETTÉÁGAZÓ NYELVHATÁR

A szomszédságmutatató számítása révén kidolgozott *térszerkezeti modellt* bemutató térképvázlaton a központi mag körül – a vegyes lakosságú térségnek kb. a közepén – összeérő övek, *gyűrűk* találhatóak; rájuk tapadva kétfelől azonos értékű sávok fekszenek: az öveket fedő héjak. A „héjak” közül a *szélsők* kifelé nincsenek lehatárolva, ezek a két nagy nemzetiségi tömbterület részei. A vegyes tömb magját körbeölelő gyűrűk, sávok közül a magyar, illetve a szlovák tömbök pereméhez legközelebb fekvők – ezek a táblázat szerint a 3 és 4 közé eső értékek – tűnnek a leginkább megfeleltethetőnek a *nyelvhatárral*.

Világosan kirajzolódik az is, hogy nem egy, hanem *két* nyelvhatár létezik. Ez a kettősség értelmezhető lenne persze úgy is, hogy az *egy* szlovák–magyar nyelvhatár a járás keleti szélén szétágazik: egy északi és egy déli ágra válik. De a két ág meghatározása nyilvánvalóvá teszi, hogy a szlovák–magyar nyelvhatárt ebben régióban térszerkezetiileg egymástól több kilométeres távolságra fekvő *két* vonal képezi, illetve egymástól távol eső *két* területsávval lehet azonosítani.

Az északi, a szlovák tömb pereme mentén futó ág a tulajdonképpeni *magyar* nyelvhatár, míg a déli, a maradék magyar tömb peremét érintő ág a mai *szlovák* nyelvhatár. A *köztük* fekvő területsáv községeinek népessége nemzetiségileg *vegyes*; ebben a térségben a nyelvhatárok *valóban* meghatározhatatlanok.

2. ábra

A nemzetiségi megoszlás szomszédságelemzésének eredményei a Lévai járásban

Ami ezt a kettényílt nyelvhatár két ága *közötti* térséget illeti, a szomszédságmutató alapján képzett térszerkezeti modellben és a térképvázlatokon immár jól megfoghatóan rajzolódik ki a magyar és a szlovák többségű térségek között a „harmadik” fő térszerkezeti elem, a *vegyes tömb* területe. A szomszédságmutató jól megjelenítette központját, magterületét is, ami most már egyértelműen Zselízzel, illetve a Zselíz–Sáró–Nagysalló alkotta háromszöggel azonosítható. A vegyes tömböt szomszédjaitól szintén afféle átmeneti „perem”-sáv választja el; az idetartozó települések jellegük szerint ugyan még a vegyes tömbhöz tartoznak, de szomszédjaik között már más térszerkezeti egységhez sorolható települések is vannak.

Végül a *mozaik* övezet azt a nyelvhatárok és a vegyes tömb szélei közti területet jelöli, amelyen belül vegyes lakosságú, illetve egyértelmű szlovák vagy magyar többségű települések nagyarányú keveredése tapasztalható.

6. táblázat

A szomszédságelemzés nyomán kirajzolódó térszerkezeti elemek

Érték*	Térszerkezeti elem	
	Jellemzői	Elnevezése
10–	[A település(ek)...] minden szomszédja nemzetiségileg „tisztán”, egyöntetűen szlovák többségű, más nemzetiségű (magyar) – csak egyénileg	(szlovák) <i>TÖMB</i>
4–10	...szomszédjai <i>nagyrészt</i> szlovák többségűek, helyenként magyar szórványok	PEREM
3–4	...perem/tömb felőli szomszédjainál, északabbra, az „utolsó” magyar etnikumhoz tartozó közösségek nyomai – ott már csak szórványok, <i>itt</i> még nem	NYELVHATÁR
2–3	...népességén belül teljes keveredés, ugyanúgy a települések szintjén is; „nyelvszigetek”	MOZAIK
1–2	...szomszédjai nagyrészt vegyes lakosságúak (enyhe szlovák fölény a térségben)	PEREM (gyűrű)
0–1	...minden szomszédja <i>vegyes</i> lakosságú	(vegyes) <i>TÖMB</i>
1–2	...szomszédjai nagyrészt vegyes lakosságúak (enyhe magyar fölény a térségben)	PEREM (gyűrű)
2–3	...népességén belül teljes keveredés, ugyanúgy a település szintjén is; „nyelvszigetek”	MOZAIK
3–4	...perem/tömb felőli szomszédjaiknál, délebbre, délnyugatra az „utolsó” <i>szlovák</i> etnikumhoz tartozó közösségek nyomai – már csak szórványok, <i>itt</i> még nem	NYELVHATÁR
4–10	...szomszédjai <i>nagyrészt</i> magyar többségűek, helyenként szlovák szórványok	PEREM
10–	... <i>minden</i> szomszédja nemzetiségileg „tisztán”, egyöntetűen magyar többségű, más nemzetiségű (szlovák) – csak egyénileg	(magyar) <i>TÖMB</i>

*Az ún. szomszédságmutató számított értékei

A magyar nyelvhatár – körülbelül a múlt század 80-as éveitől követhetően – a helyén maradt, az egykori, a 16. századtól meglehetősen jól nyomon követhető¹⁰ szlovák–magyar nyelvhatár is a helyén maradt, míg a szlovák nyelvhatár a második világháború utáni nagy népességmozgások következtében déli irányban

¹⁰ Vö. Kovács 1938; Csapodi 1942; Svetoð 1942; Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998.

messze előrenyomult. A „mostani” szlovák nyelvhatár új fejlemény; a hagyományos határvonal vélhetően századok óta egy helyben topogó sávjától elvált, sorsának további alakulása bizonytalan. Ha az 1991–2001 közötti változások irányai tartósak bizonyulnak, akkor felszívódhat, elfoszladozhat „mögüle” a még ott élő magyarság; ez esetben az eljövendő, új szlovák–magyar nyelvhatár leendő nyomvonalát jelöli. A magyar kisebbség szemszögéből kedvezőbb kilátások valóra válása esetén viszont lehetséges, hogy – ma is mozgásban levő, dinamikus jelenség lévén – egy új egyensúly jövőbeni kialakulása esetén hátrább kerülve a mai vegyes tömb súlypontja felé, újra „egyesül” majd a mindenképpen erodáló mai magyar nyelvhatárral. A felvázolt lehetőségek feltárása nyilván további kutatások feladata lesz majd.

ÖSSZEGRZÉS

Az etnikai változások általános iránya jól kirajzolódik; az egyes közösségek térszerkezetbeli helyzetétől függetlenül zajlik a magyar nyelvet használó etnikumok visszaszorulása, s legfeljebb a településenkénti vagy helyi közösségbeli visszaszorulás ütemét árnyalja az adott etnikumnak az általános, járásbeli térszerkezetben elfoglalt pozíciója. 1980 és 1991 között az egyes községekben élő magyar etnikumok térszerkezetben betöltött szerepe, a járásbeli népesség nemzetiségi megoszlásának térszerkezetéből adódó helyzete alapvetően meghatározni látszott a földrajzi térben egyébként feltartóztathatatlanul előrehaladó – és a magyar etnikumok nézőpontjából kedvezőtlen – nemzetiségi átrendeződés folyamatainak hatását az adott közösségre. Napjainkra viszont gyakorlatilag lényegtelené vált, hogy az adott magyar közösség a járás területének melyik szegletében, milyen szűkebb és tágabb környezetben tengődik. Ettől függetlenül azonban – akár egy jövőbeni pozitív fordulat ma még dőre látomásnak tűnő reményében – mégiscsak elengedhetetlen e közösségek térszerkezetbeli helyzetének tisztázása, átrendeződésük irányának számontartása.

Felhasznált irodalom

- Csapodi Csaba 1942. *Bars megye verebélyi járásának nemzetiségi viszonyai az újkorban*. Budapest, Athenaeum.
- Kocsis Károly 1996. Adalékok az etnikai földrajzi kutatások és az etnikai térképezés történetéhez a Kárpát-medence területén. *Földrajzi Közlemények*, CXX. (XLIV), 2–3, 167–180.
- Kocsis Károly 1998. Etnikai földrajz. In Tóth J. – Vuics T. (szerk.): *Általános társadalomföldrajz*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 277–298.
- Kocsis, K. – Kocsis-Hodosi, E. 1998. *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Budapest, Geographical Research Institut of the HAS.
- Kovács Alajos 1938. *A magyar–tót nyelvhatár változásai az utolsó két évszázadban*. Budapest, Századok.
- Krivý, Vladimír 1995. Regióny Slovenska: východisková situácia a nedávny vývin. In Hunčík, P. (ed.): *Slovensko '95. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, 257–273.

- Nemes Nagy József 1984. Területi egyenlőtlenségi mutatók. 162. In Sikos T. Tamás (szerk.): Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásokban (6. fejezet). *Földrajzi tanulmányok*, 19, 65–82.
- Nemes Nagy József 1998. *A tér a társadalomkutatásban. Bevezetés a regionális tudományba*. Budapest, 167 skk.
- Sikos T. Tamás (szerk.): Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásokban (6. fejezet). *Földrajzi tanulmányok*, 19, 65–82.
- Svetoš, Ján, 1942. *Slováci v Maďarsku. Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie*. Bratislava.

SUMMARY

Ethnic changes in Léva district (1880–2001)

One possible direction of the progress in ethnic geography is developing new methods, applications, and a theoretical background to the analysis of spatial structures. All these new approaches need to be taken into the framework of traditional ethnic geographical research. The central issue of this research was to test the usefulness of some of these methods in the realm of ethnic geography. The research area is the Léva district situated on the southern edge of Slovakia. This administrative unit – containing 83 settlements in 1991 – was formed in 1960. It is a transitional region towards the south-eastern peripheries of the country. The data analysis was centred on three categories. Among categories of *Hungarians* and *Slovaks*, all other native languages or nationalities were classified as *Others*. The “weight analysis” is based on analogies used in physics. It works with the distribution of different “weights”. The weights in this research were the proportions of ethnic groups in settlements of the Léva district. The other method used in this research, the “neighbourhood-analysis”, is based on the similarity of neighbouring spatial units. The results of neighbourhood-analysis could be interpreted as a possible model of spatial structure of ethnic diversity. The main conclusion is that the answers given by these applied methods to the questions raised in the hypothesis of spatial distribution are clear and their interpretation is not difficult.